

Introducció

“De poch homes podria dir-se, com de don Eduard Toda, qu’ha viscut y viu la seva vida ab ple conexe-ment, ab dreturera seguretat de còm y per a quina finalitat havia d’esmersar les seves energies.” Així descriu Jaume Barrera a Eduard Toda i Güell, a la contestació del discurs que Toda féu en entrar a la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona, el 21 de desembre de 1930. En efecte, Eduard Toda va ser un personatge singular que tenia uns objectius molt clars en la seva vida i que va aconseguir realitzar tot allò que s’havia proposat. Això és també el que corrobora Antoni Correig¹ quan recorda que Toda, ja gran, li comentava que “el bonic que tenen els somnis és que de vegades es realitzen”; en el seu cas s’havien realitzat. La vida el va fer una persona especial pel coneixement que va adquirir d’altres cultures i països en la seva activitat consular, en un temps en què no es viatjava tant com ara. Claudi Muntanya el descriu com un “infadigable rodamón, pot dir-se que ha recorregut tot l’univers, i que aquest trescar constant pels camins de la terra i de la mar, li han donat l’aire d’home mundà i de savi erudit i investigador que’l caracteritza i que constitueix el secret de la fonda simpatia que auriola la seva figura.”² En la seva llarga vida pel que es considera per l’època, va viure 86 anys, aquest home va acumular una extensa saviesa que quedà fixada en els innumerable articles, escrits i llibres que va fer durant la seva vida.

L’objectiu d’aquest treball és apropar-nos al pensament i a la ideologia política, religiosa, cultural i estètica d’Eduard Toda durant els seus anys de formació, de 1855 a 1875, especialment a partir del moment en què començà la seva producció escrita, el 1867, fins al 1875, en què finalitzà els estudis universitaris. Aquesta primera aproximació al pensament d’Eduard Toda esdevé el primer pas cap a un estudi més ampli que abastarà la ideologia de la vida sencera del personatge.

Fins ara Eduard Toda ha estat estudiat a bastament, per diversos autors, des d’un punt de vista biogràfic³. D’aquí que l’establiment de la ideologia política, cultural i estètica de Toda és del tot original, ja que fins ara no ha estat analitzada amb profunditat. Per concretar l’ideari de l’etapa de joventut d’Eduard Toda cal respondre a un seguit de preguntes que ajudaran a explicar el perquè de les idees i com les va rebre: Quin era l’entorn familiar de Toda? Quin era l’ambient social, polític i cultural en què es va moure durant els seus anys de formació? Quines idees va rebre de casa i quines, de fora? Quins mestres va tenir? Amb qui es va relacionar? Qui li va traspasar

o comunicar tot el que va escriure i com ho va escriure?

Idees polítiques

Eduard Toda va col·laborar, entre 1868 i 1875, en les següents publicacions, de tendència republicana i federal: a *El Arlequín* (1868)⁴, a *El Eco del Centro de Lectura* (1870-1871), a *La Redención del Pueblo* (1871-1874), *El Clamor del Pueblo* (1874) i *Las Circunstancias* (1875) –totes a Reus– i a *La Discusión* (1873-1874) –a Madrid. Darrere de qual-sevol d’elles –excepte d’*El Arlequín*–, s’hi trobava la figura del seu oncle, Güell i Mercader, que, a través d’aquest mitjà, impulsava i divulgava les seves idees polítiques. Toda, en aquests diaris, no va fer escrits sobre política d’una manera explícita, partidista i revolucionària com feien Güell i altres col·laboradors. Toda va escriure articles sobre temes teòrics de dret i de ciències polítiques –relacionats amb els seus estudis universitaris– en què les seves idees republicanes quedaven sobreenteses per algunes consideracions o conclusions finals en cada article i pel fet d’estar col·laborant en aquell diari concret de determinada tendència política. A banda dels diaris del seu oncle, Toda havia escrit alguns articles sobre ciència econòmica i economia política a *La Iberia* mentre va ser a Madrid. L’única publicació en la qual Toda va expressar més explícitament les seves idees polítiques va ser a la segona època d’*El Arlequín*, la revista d’institut que creà amb Gaudí i Ribera.

En primer lloc, doncs, la tendència política dels diaris que havia dirigit Güell i Mercader ja són una mostra de les idees que Toda, sense cap mena de dubte, havia heretat directament del seu oncle. Aquests diaris defensaven la república federal i democràtica, i progressivament s’acostaren al possibilisme d’Emilio Castelar.

Els únics escrits en què es va implicar més directament van ser els d’*El Arlequín*, tot just quan acabava d’esclatar la Revolució de Setembre –quan tan sols tenia 12 anys–, en els quals segurament imitava els discursos del seu oncle. En els altres diaris no tornà a agafar més aquest to de míting polític i es dedicà a la teoria politicoeconòmica⁵ que més endavant el portaren a ser diplomàtic. Al llarg de la seva vida els seus articles i la seva obra reforcen la idea que fer política de partits no li interessava. Tot al contrari, la diplomàcia el portà a saber quedar bé amb tothom, fins al punt que, tot i haver-se reconegut entre el sector republicà, Toda, quan ja era gran, va ser capaç de convidar el rei Alfons XIII al seu castell d’Escornalbou, la qual cosa el seu amic Pau Font

Eduard Toda i Güell. Pensament i idees estètiques dels primers vint anys

Jordina Gort Oliver

Filòloga

de Rubinat li retragué⁷ i, com a republicà, no li ho pogué perdonar.

Idees religioses

La Revolució de 1868 representava una nova oportunitat per atacar el poder de l'Església i, com diu molt bé Figuerola, "l'expulsió dels jesuïtes i la llibertat de cultes foren dues mesures significatives, entre d'altres, del nou període". És precisament sobre la llibertat de cultes que Toda escrivia l'article a *El Arlequín* just després d'esclatar la Revolució de Setembre de 1868. Aquesta va ser la posició dels liberals que es desmarcaven de l'Església, perquè, com diu Anguera, "el 1814 Ferran VII decidí deixar de ser el rei de tots els espanyols per a encapçalar un partit: l'absolutista. L'església féu el mateix. S'arreglarà de forma combativa al costat d'aquells que defensaven la fossilització de les estructures polítiques i socials i es convertí en propagandista no només de l'opció assumida, sinó, el que és més greu i transcendent, en denigradora, impulsora i teòrica de la persecució a mort dels liberals."⁸ Aquest acostament de l'Església a un poder polític determinat és el que va fer que, al llarg del segle XIX, aquells que no compartien aquestes idees polítiques s'apartessin també de l'Església. Per això, el 1868 amb el triomf de les idees republicanes sorgia també l'anticlericalisme. Si eres republicà t'havies d'allunyar, a la vegada, de l'Església, i això creava que una part de la societat, malgrat tenir fe, hagués de veure l'Església com a enemiga. Tot i així, Figuerola anomena l'existència "d'un clergat reformador; o d'unes posicions que cercaven l'entesa entre el nou ordre liberal i les seves classes dirigents i l'Església; o l'evidència que el grup conservador català –Manuel Duran i Bas, Manuel Milà i Fontanals...– intentava un veritable intercanvi entre la cultura liberal i la seva pròpia vivència religiosa". Aquest intent d'acostar la fe i el liberalisme va ser també el cas de Toda, que va ser educat en la religió i la moral catòlica, de la qual en va extreure unes creences i uns valors que ja no abandonaria en tota la seva vida. Però les idees polítiques de la revolució el posaren en contra de la institució eclesiàstica i així ho manifestà a partir de 1868 a les pàgines d'*El Arlequín*, del qual he posat l'exemple de "La libertad de cultos": "Mirad el fruto que sacó España de ser ellos, como reyes, católicos.

Mirad á sus sucesores que bien nos han traído con sus inquisiciones, superstición y su intolerancia religiosa. Así pues clamemos con todas nuestras fuerzas para que desaparezca esta raíz de fanatismo arraigada en algunos pocos corazones, y comprendan los españoles, que jamás podremos gozar de completa libertad, sino existen planteados estos dos principios: Libertad de cultos; Estado Ateo."⁹ Cal observar que en les crítiques que Toda va fer en els fragments següents es dirigia sempre a la institució i als alts càrrecs de poder de l'Església. A l'article "La locomotora"¹⁰ acabava fent aquesta irònica precisió: "Y para terminar bueno es que recordemos: que la locomotora no fué inventada por ningun obispo, ni papa, ni siquiera por un santo; lo fué por un obrero de Nortumberland llamado Setphenson que á los 20 años no sabia leer ni escribir, y después fué un gran mecánico." Per a Toda la crítica a l'Església no estava renyida amb la moral cristiana, que utilitzava per al seu afany regeneracionista de la societat¹¹. Per això no oblidava els ensenyaments morals que va rebre de petit a favor dels quals advocava tant en articles anteriors com posteriors a la Revolució de 1868¹². Toda, doncs, denunciava les incoherències i injustícies que havia comès l'Església catòlica, apostava pel progrés, per la raó i la modernitat, però conservava una moral i una fe cristiana que mantingué al llarg de la seva vida i que, possiblement, s'accentuà al final dels seus dies per la convivència amb els monjos de Poblet¹³, durant la restauració del monestir que va dur a terme a partir de 1930, quan se li concedí la presidència del Patronat de Poblet.

Idees culturals

Un dels ideals culturals que Toda es proposà durant aquests anys de joventut, i que permetrà veure quins interessos li proporcionaven més inquietud dins l'àmbit de la cultura, va ser el projecte de crear una nova enciclopèdia juntament amb Joaquim M. Bartrina, com ja he apuntat a la introducció. La creació d'una nova enciclopèdia representava dues idees bàsiques: la primera, posar la cultura a l'abast de tothom i, per tant, la idea regeneracionista de facilitar l'accés del poble a la cultura, i la segona, la pròpia culturització, l'ampliació dels seus coneixements sobre

el món. Amb aquest projecte, que Toda recordava en la conferència sobre "La juventut d'En Bartrina" el 1920, es proposaven completar i millorar l'Enciclopèdia Mellado que, com deia Toda, "consultavem molt sovint i en la que mai trobavem lo que hi cercavem." La idea quedà tan sols en projecte "perque jo [Toda] hem vaig traslladar a Madrid i En Bartrina no hi va pensar més." Però, malgrat tot, comptem amb els articles que, amb aquesta finalitat, havien publicat a *El Eco del Centro de Lectura*. "Tant en Bartrina com jo ens posàrem a treballar de ferm en el nostre plan, escrivint articles que per necessitat d'original haviem de publicar primer al "Eco". Això us explicarà la diversitat de matèries tractades per nosaltres en articles publicats en la Revista portaveu del Centre". Els articles que Toda escriví a *El Eco* i, més tard, a *Las Circunstancias* són una mostra força representativa de tots els seus interessos culturals. Deixant de banda la religió i les ciències polítiques, he classificat els temes culturals en dos grups: la literatura i l'antropologia.

En primer lloc, doncs, els articles que tracten o s'apropen al tema de la literatura són els següents: "Teresa Gamba"¹⁴, en què feia observacions sobre la vida i l'obra de Byron, i que publicà a *Las Circunstancias*; "¡Triste fin!"¹⁵, en què feia referència a l'obra de Víctor Hugo, també publicat a *Las Circunstancias*; "Los poetas persas"¹⁶, a *Las Circunstancias*; i "Ensayos sobre los orígenes de la literatura dramática en España" publicat a *El Eco*. Crida l'atenció que Toda escollís parlar, entre els seus articles sobre literatura, de dos dels grans escriptors que havia donat el romanticisme: lord Byron i Víctor Hugo, aquests homes dels quals Goethe digué que eren "un geni incommensurable"¹⁷ i "un veritable talent"¹⁸. Es fa evident que parlar sobre ells demostrava que Toda tenia molt clar quins eren els referents literaris i culturals que calia tenir en compte.

Idees estètiques

Teoria literària: teoria de la creació

Per a Toda, l'obra de creació havia d'allunyar-se de la superficialitat, havia de tenir un contingut profund que allhora civilitzés, culturitzés, moralitzés i donés un ensenyament al lector. Darrere d'aquesta intenció hi havia la idea del regeneracionisme¹⁹. La forma que

donava cos a aquest contingut havia de ser correcta, ordenada, acurada i agradable, de manera que el missatge regeneracionista fos intel·ligible per a tothom. Així ho expressava en l'article "Ensayos sobre los orígenes de la literatura dramática en España":

"A mitad del siglo XIV [...] Asombrosa es, desde esta época la revolución que se efectúa en favor del arte dramático. Abandonan los ridículos é inmorales argumentos de la antigua comedia, que tan tristemente célebre la hicieron particularmente en Francia, con las fiestas de los locos y de los asnos, para dar lugar á profundas concepciones, altamente filosóficas y dignas de su misión civilizadora; el lenguaje, mezcla informe de un barbarizado castellano y de una paródia de latin que la Iglesia con su espíritu centralizador había enseñado y divulgado, se cambia en otro correcto, puro, conciso, entra la historia, á formar parte del drama".

Toda, en aquest fragment, valorava, d'una banda, el fet que les obres de teatre comencessin a mostrar un contingut filosòfic i profund, que el llenguatge fos més concís i correcte, és a dir, més entenedor, de manera que aquestes obres servissin per culturitzar i regenerar la societat més eficaçment. I, d'altra banda, valorava també el fet que la història formés part del drama, idea que lliga, un cop més, amb el romanticisme de Toda.

Aquest missatge regeneracionista es pot combinar perfectament amb la concepció de bellesa en l'obra d'art de Toda. Per a Toda seria vàlida la idea que la bellesa ha de ser veritable i bona, tal com exposava Victor Cousin a *Du vrai, du beau, du bien*, el 1853. L'obra d'art per ser bella ha d'ensenyar la veritat i la bondat, per això condemna el comportament de Byron amb aquestes paraules:

"Nada de poesía hemos encontrado en los amores de Byron, y menos cuando, ausente y desterrado de su patria [...] a la abadía de Westminster [...] el poeta busca en las mujeres distracción a su hastío, y satisfacción a sus pasiones, y abre cada día a sus plantas el abismo en que su sensual embrutecimiento el sumerge"²⁰.

Toda considerava que la poesia, l'art, havia d'anar relacionat amb la moral, amb allò que

Un dels ideals culturals que Toda es proposà durant aquests anys de joventut, i que permetrà veure quins interessos li proporcionaven més inquietud dins l'àmbit de la cultura, va ser el projecte de crear una nova enciclopèdia juntament amb Joaquim M. Bartrina. La creació d'una nova enciclopèdia representava dues idees bàsiques: la primera, posar la cultura a l'abast de tothom i, per tant, la idea regeneracionista de facilitar l'accés del poble a la cultura, i la segona, la pròpia culturització, l'ampliació dels seus coneixements sobre el món.

fos exemple d'una bona conducta, la qual cosa el portava a no veure res de poètic en els amors de Byron per tot el que tenien de sensuals, de vici i d'immoralitat. Aquesta concepció de l'obra d'art que tenia Toda reflecteix clarament les idees de Cousin quan comentava l'obra de la poetessa Aimée Landauer en un article escrit, el 1885, a *La Renaixença*²¹: "una de las primeras cualidades que revela la poetisa Landauer es la bondad acompañant á la belleza". Les condicions per a la creació, segons Toda, eren, en aquests anys, doncs, la bondat, la bellesa, l'harmonia i la moral, com continuava apuntant en el mateix article:

"Penso que de la lira d'una dona sols poden desprendres notas suaves de purísima armonía [...] Lo sentimiento omplia sa ánima [de la poetessa] en sos reconos més íntims, y'l verí del plaher no ha penetrat aquella vida casta y tranquila, que's desenrotlla al abrigo de todas las miserias físicas y de todos los remordimientos morales."

La importància de la moralitat en l'art es reflecteix un cop més en el següent fragment de Toda sobre l'autor Mark Twain: "un humorista que mai traspasa els límits de la moral ni busca efectes fora del naturalisme correcte en la nostra societat"²². El tema de la moral en l'obra d'art dins les idees progressistes també preocupava al seu oncle, Güell i Mercader, en parlar del positivisme: "no me resigno ante la desoladora realidad de la lucha por la existencia, y quiero que la moral y el derecho armen el brazo de la sociedad, para proteger, en todas las esferas de la vida, al débil contra el fuerte. Pero no creo, como creen algunos que el positivismo, que el método experimental en filosofía y en ciencias, niegue el orden moral. No; lo que hace es aplicar á esta clase de investigaciones, en la medida que puede hacerse, su sistema especial para la inquisición de la verdad"²³.

Un element que es pot relacionar amb les inclinacions romàntiques de Toda era que en el moment de fer creació, de posar-se a

escriure, Toda requeria un espai solitari, de tranquil·litat, buscava "circunstancias favorables á la tranquilidad que demana l'esperit pera allunarse de la realitat malsana de la vida. Prop de las planuras del Nil en lo mitj Egipte..."²⁴ i trobava aquest espai enmig de la natura, davant del paisatge²⁵, en aquest cas del desert, un espai on "la calma que'm rodeja, lo silenci que res trenca, la soledat que es aquí volguda companyera, ajudarán la obra de ma fantasia pera encarnar en la realitat la creació seductora que s'hi agita." A més d'aquest espai que el predisposava per a la creació, la inspiració no podia ser fruit de la inconsciència o d'un moment d'exaltació desordenada, havia de ser un acte conscient, meditat i treballat. Com diria Paul Valéry, anys més tard: "preferiria infinitament més escriure amb tota consciència i amb plena lucidesa que engendrar, sota un estat de trànsit i fora de mi mateix, una obra mestra entre les més belles". Toda exercia en la creació aquest acte conscient, fruit de l'experiència i l'observació: "[Landauer] pensa i escriu inspirada per la mes fonda experiencia de la vida" i, més endavant, "determina aixó en son esperit observador un inmens sentimiento de pietat que ho abraça tot, los homes y las cosas, la rahó y los instintos, lo que observém al passar lo carrer y lo que bull en l'interior de nostra consciencia". Toda admirava aquesta representació de la realitat que ho abasta tot, aquesta observació detallada de la realitat –que recorda el realisme de Stendhal– i que demanava plena consciència en el moment de crear l'obra d'art. Aquesta consciència i la moralitat el portaren, en últim terme, a controlar què era òptim de la seva obra i què no ho era per ser publicat. Escollia allò que seria educatiu i presentable davant la societat, sense oblidar el seu paper culturitzador i regeneracionista. Així ho reflecteix l'observació anecdòtica que fa Correig a *Evocacions reusenques*: "En aquell temps el Sr. Toda anava al darrere d'editar les seves obres completes [...] També ell, pel seu compte, feia còpies de cartes rebudes d'amics insignes, de cara a un Epistolari. En copiar-ne una d'Àngel Guimerà, com que no transcrivía tot el text, em va dir que no s'ha de passar als lectors tot allò que s'ha escrit espontàniament, puix que "la història -digué ell- també té els seus pudors".

Conclusions

El pensament de Toda en aquests anys és la síntesi de dos corrents que conviuen en el seu àmbit més proper: un, s'emmarca en el progressisme que va rebre del seu entorn familiar –representat bàsicament per la figura de l'oncle, Güell i Mercader–, i va viure amb els seus companys d'estudi –J. M. Bartrina, J. Ribera, A. Gaudí–, amb els companys de redacció en les revistes i diaris que col·laborà –J. Martí i Folguera, Lluís Quer, Eusebi Cort i, altra vegada, J. M. Bartrina–, en l'ambient que es respirava en la premsa republicana d'aquells anys –com a mitjà de la immediatesa de la informació–, i de la crítica social que es despenia del teatre satíric del moment –que provenia de la línia de Frederic Soler i que Toda practicava amb altres companys, com Bartrina, a Reus–; i l'altre, es decanta pel conservadorisme cultural d'arrel herderiana per recuperar el patrimoni històric procedent del romanticisme que havien impulsat Piferrer, Milà i Fontanals i Víctor Balaguer.

Aquests dos corrents es tradueixen en dues fonts d'on escollia els temes per als seus articles: una li proporcionava les idees de progrés, més o menys vinculades al positivisme, amb l'exaltació de la màquina –“La locomotora”– i els avenços científics i tècnics, i també les idees regeneracionistes amb les quals intentava culturitzar i ensenyar una moral a la societat, sense deixar de ser crític amb els sectors immobilitistes i amb la institució eclesiàstica que rebutjava la modernitat; i l'altra, de tendència romàntica, el portava a recuperar la història passada i els monuments del passat medieval, com el monestir de Poblet.

Políticament, Toda va ser influït per les idees republicanes i federals del seu oncle Güell i Mercader, sobretot l'any de la Revolució de Setembre de 1868. Després, la influència de les idees de Güell continuava present, però els articles de Toda deixen de banda el tema polític i es decanten per temes culturals, sobre literatura o sobre antropologia, que enfocava des d'una òptica progressista. D'altra banda, l'anticlericalisme que expressà als seus primers articles de l'any 1868 també s'anà moderant i això deixà entreveure que Toda continuava mantenint una fe i una moral cristianes, sobretot pel que fa als valors

La combinació de les dues tendències esmentades –el progressisme i el conservadorisme cultural del romanticisme herderià– va continuar present en la seva ideologia al llarg de la seva vida. Tot i així, cal tenir en compte que a partir de 1876 la vida de Toda faria un canvi important que li obriria nous horitzons: començava una etapa de viatges com a diplomàtic que el portaria també cap a un nou tipus d'escriptura que encara no havia practicat, la literatura de viatges. I tot això ja formaria part d'un altre estudi.

moral que aplicava a la seva tasca regeneracionista mitjançant els articles que escrivia. Aquest regeneracionisme, que també havia rebut del seu oncle, està present en la seves idees estètiques. Per a Toda, l'obra d'art havia de civilitzar i culturitzar, havia de donar un ensenyament als lectors. Això feia que defensés l'adequació de la forma al concepte per fer entenedor el missatge que es volia transmetre. L'obra d'art havia de ser bella, bona i veritable –com deia Cousin– i, per tant, el missatge havia de fer arribar aquests valors morals. Les poesies i les obres de creació de Toda estan revestides de romanticisme en la forma, i de moral regeneracionista en el missatge. En els seus articles, també s'hi troba el regeneracionisme lligat a les idees de progrés.

La combinació de les dues tendències esmentades –el progressisme i el conservadorisme cultural del romanticisme herderià– va continuar present en la seva ideologia al llarg de la seva vida. Tot i això, cal tenir en compte que a partir de 1876 la vida de Toda faria un canvi important que li obriria nous horitzons: començava una etapa de viatges com a diplomàtic que el portaria també cap a un nou tipus d'escriptura que encara no havia practicat, la literatura de viatges. I tot això ja formaria part d'un altre estudi.

Finalment, si es distribueixen les dues tendències dins la cronologia d'aquests anys es fa palès que la tendència més revolucionària i progressista es desenvolupà durant els primers anys del Sexenni Democràtic (1868-1871), en què el nombre d'articles és també més elevat, i que anà derivant cap a temes menys revolucionaris així que s'acostava la Restauració Borbònica (1874-1875). Això no vol dir que la seva ideologia canviés sinó que deixà de manifestar-la tan obertament, fet que coincidia, a la vegada, amb l'establiment de Toda a Madrid amb el seu oncle i, en conseqüència, la pèrdua de contacte amb els seus companys i el Centre de Lectura de Reus. Tot això i el retorn dels Borbons va apaivagar la flama revolucionària que s'havia encès el 1868, però el tarannà progressista i liberal de Toda ja s'havia forjat.

Notes:

¹ CORREIG, Antoni. *Evocacions reusenques. Amb els sons de quatre cordes* Edicions del Centre de Lectura de Reus, Reus, 2002. Correig va conèixer a Eduard Toda

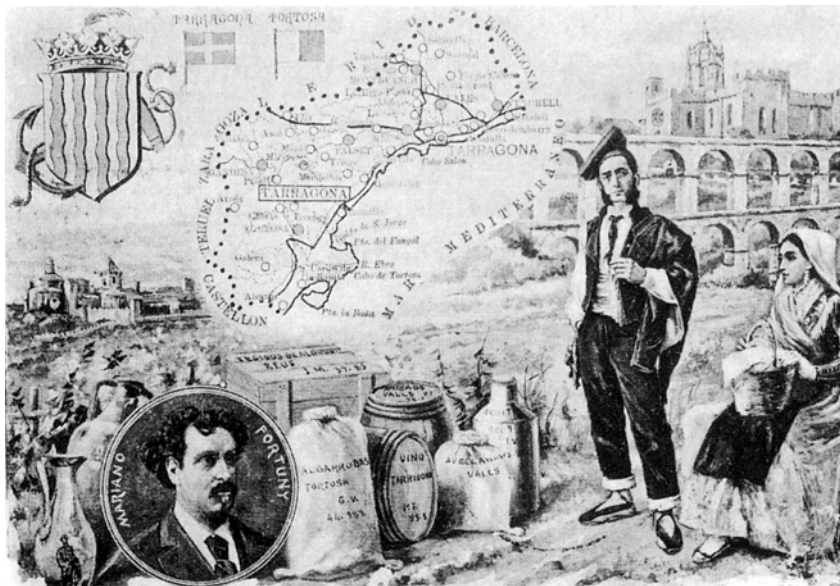
quan ja era gran i explica el record que en té. Fa, per tant, testimoni sobre la figura de Toda: “Quan vaig conèixer per primera vegada don Eduard jo tenia 8 o 9 anys, i fou a l'Argentera, a l'antiga casa Cabré, que ell havia comprat i arreglat al seu gust, on residia durant les obres del castell.” “Una de les gestions que li feia el meu pare consistia a regular la tramesa de queviures a Escornalbou (...) A part d'això, rebíem la correspondència, que feiem arribar a les seves mans. (...) Quan ell [Toda] venia a Reus es passava bones estones parlant amb el meu pare al despatx, on feia moltes telefonades.” Més endavant, Correig també havia estat convidat per Toda algun cop al castell per ajudar-lo amb el recull i la classificació dels seus papers.

² MUNTANYA, Claudi. pseudònim de Pere Cavallé Llagostera (Reus, 1880-1939). “Don Eduard Toda”, presentació per al discurs de Toda sobre J.M. Bartrina, *Revista del Centre de Lectura de Reus*, núm. 18, 15 d'octubre de 1920, p. 327.

³ Vegeu la biografia de FORT I COGUL, Eufemià, *Eduard Toda, tal com l'he conegut*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1975; el perfil biogràfic de Joaquim Santasusagna a *Reus i els reusenques en el Renaixement de Catalunya fins al 1900*, Associació d'Estudis Reusenques, Reus, 1982, p. 263-264; el monogràfic de FORRASTÉ I GIRAVENT, Manuel. “Eduard Toda i Güell, viatger”, *Els Marges*, núm. 30, 1984, p. 97-110; el monogràfic de ABELLÓ, Joan, “Eduard Toda i els catalans d'Itàlia”, *Revista del Centre de Lectura*, 1975, 4a època, núm. 276, p. 1752-1754; els llibres de GONZALVO I BOU, Gener: *Cartes d'Escornalbou i Poblet, un epistolari*, de 2001, *Eduard Toda la passió per Poblet*, de 1998 i *La Mort d'Eduard Toda a Poblet l'any 1941*, de 2001; i, finalment, els articles de MASSÓ I CARBALLIDO, Jaume: “Eduard Toda i el Museu de Reus (1933-1939)”, maig de 2001, núm. 20, *Informatiu* del Museu Comarcal Salvador Vilaseca de Reus; “Poblet i Toda”, *Diari de Tarragona*, 7-06-01; “Sobre els orígens d'Eduard Toda i Güell”, *El Punt*, 7-07-02 i “A propòsit d'una carta, de Gaudí a Eduard Toda (I) i (II)”, *El Punt*, 16-08-02 i 17-08-02, Reus.

⁴ Entre parèntesis anoto els períodes en què Toda col·laborà en cada publicació.

⁵ Toda creà *El Arlequín* conjuntament amb dos companys més d'estudi: Antoni Gaudí i Josep Ribera. Els tres amics es van repartir la feina: mentre Gaudí feia les il·lustracions, Ribera i Toda es dedicaven a escriure els articles. Van fer sortir 12 números de la revista, que es van dividir en dues etapes o èpoques: la primera –del número 1 al 9– sota el subtítol de *Periódico serio-burlesco*, del novembre de 1867 al gener de 1868; i la segona –del número 9bis a l'11– amb el subtítol de *Periódico del matiz que le de la gana* –que agafà un to més aviat polític i revolucionari–, que es repréngué després de la Revolució de Setembre de 1868. La revista es pot incloure dins la tradició de la premsa satírica que es desenvolupà a partir de la segona meitat del segle XIX a Catalunya. Aquesta tradició satírica es donava també en el teatre de Frederic Soler, amb les conegudes “gatades”, i en les nombroses revistes satíriques que es publicaven en el moment, amb la finalitat de fer una crítica social i política de la societat. Aquest era el cas, també, d'altres revistes satíriques reusenques, d'estructura molt semblant a la d'*El Arlequín*, com *El Sorbete* i *El Mosquito*,

que apareixen l'any 1868 i 1869 respectivament, i en la primera de les quals s'anomena, més d'un cop, Eduard Toda com a col·laborador.

Agraïxo a Jaume Masó Carballido la informació que m'ha facilitat sobre la revista *El Arlequín* i el fet de possibilitar-me la consulta dels manuscrits de la revista. Vegeu, també, l'article de MASSÓ, Jaume i FERRAN, Marc "Un cop d'ull a *El Arlequín*" dins el catàleg d'exposició *Reus i Gaudí* del Museu Vilaseca de Reus, 2002, p. 39-54.

⁸ És, especialment, el cas dels articles publicats a *El Eco del Centro de Lectura* i d'alguns a *La Redención*. A *Las Circunstancias*, el 1875, els articles "¡Triste fin!", "Los poetas persas", "Teresa Gamba", "Remcharjee" i "La música i los animales" -- ja no tenien res a veure amb política, encara que el diari mostrés un determinat pensament polític.

⁷ Vegeu CORREIG, Antoni *op.cit.*, p. 119.

⁸ ANGUERA, Pere "Religiositat i irreligió" dins *op. cit.*, p. 39-47.

⁹ *El Arlequín*, número 9 bis, 1 d'octubre de 1868.

¹⁰ *El Eco del Centro de Lectura*, Reus, agost de 1870, p. 2.

¹¹ La base moral de Toda era cristiana, però ell la transformava en una moral per ensenyar una conducta correcta, amb un intent regeneracionista i educatiu de la societat. Per tant, no feia un ús de la moral cristiana conservador, immobilista i contrari al progrés com el que feia el catolicisme, l'Església, sinó que buscava un ús regeneracionista de la moral, favorable a les idees de progrés, com també ho feia el seu oncle: "Vàrem imaginar la creació d'un gran Casino l'objecte del qual fos l'educació moral i material del poble...", GÜELL I MERCADER, *Coses de Reus (Records d'un jove que ja no ho és)* Associació de Estudios Reusenses, Reus, 1965.

¹² Vegeu, com a exemple, els articles d'*El Arlequín* "La liberalidad" i "La amistad" (1867-1868) i d'*El Eco*, "El avaro" (1871).

¹³ El tema de Poblet està sempre present al llarg de la vida de Toda, incentivat per aquest afany de recuperar el passat a través dels monuments històrics que, com ja he comentat, prové d'una idea romàntica. També durant aquests anys de joventut de Toda, Bartrina escrivia una poesia amb el títol de "Poblet" a *El Eco*, el 1871, de caire romàntic sobre les runes del monestir: "¡Que bien tus ruinas, / Poblet, me declaran / que vive la dicha / do vive la nada! (...) Aquí, en estas ruinas, / mi pecho se ensancha, / todo es luto y muerte... / ¡me siento en mi patria!" Martí i Folguera, també a *El Eco*, el 1871, feia una altra lectura, més progressista, de les runes de Poblet que s'o-

posava a la idea de recuperació i restauració del monestir que tenia Toda: "Poblet fué un monumento que simbolizaba la superstición y la tiranía. (...) Francamente: Poblet, tanto por razones artísticas como de justicia, me gusta mucho mas arruinado que incólume. (...) Este monasterio en su estado de apogeo era un baldón, una mofa inicua que no merecíamos; era como un monstruoso parásito que iba absorbiendo continuamente los jugos vitales de las provincias catalanas, y en particular del campo de Tarragona. (...) Ya sé que muchos catalanistas, a quienes respeto sinceramente, van á escandalizarse al oírme, pero no importa: no pospongo nada á la razón ya á la justicia. Es preciso no dejarse alucinar por el espíritu de anacronismo, por ese amor á la edad media, que tiene tanto de poética como de bárbara..." *El Eco*, 17 de desembre de 1871.

¹⁴ *Las Circunstancias*, 6 de gener de 1875, any II, núm. 4.

¹⁵ *Las Circunstancias*, 12 de juny de 1875, any II, núm. 128.

¹⁶ *Las Circunstancias*, 21 de juliol de 1875, any II, núm. 158.

¹⁷ Sobre Byron a ECKERMANN, J. P. *Converses amb Goethe en els darrers anys de la seva vida*, Columna, Barcelona, 2000, p. 149.

¹⁸ Sobre Víctor Hugo a ECKERMANN, J. P. *Converses amb Goethe en els darrers anys de la seva vida*, Columna, Barcelona, 2000, p. 192.

¹⁹ Cal recordar aquí que el moviment regeneracionista de la classe obrera de Catalunya va ser fortament impulsat per Josep Anselm Clavé, com apuntava Conrad Roure a *Recuerdos de mi larga vida* (p.80-91): "Clavé pensó que la formació de agrupaciones corales podria ser un medio de regeneración de la clase obrera, alejando a los trabajadores del ambiente embrutecedor de la taberna y dándole motivo para ocupar sus ocios en una diversión educativa". Aquesta idea va tenir un èxit enorme que va aconseguir unir, organitzar i solidaritzar la classe obrera de manera que "con la muerte de Clavé la clase obrera perdió un apóstol como ningún otro después de él ha tenido, pues la vida entera de Clavé, su arte y sus ideales políticos, todo, no fueron para él otra cosa que medios para alcanzar un mejoramiento, una regeneración de la clase humilde, de la que él había salido". A la vegada cal recordar que Güell i Mercader va entrar en contacte amb Clavé a partir de 1862 i fou redactor en cap d'*El Metrómano* i *El Eco de Euterpe*, publicacions de les societats corals de Clavé que posaven en pràctica la concepció regeneracionista de la classe obrera de Catalunya. Güell i Mercader va recollir la idea regeneracionista i l'aplicava i la defensava com es feia

evident en el fragment reproduït a la primera part d'aquest treball sobre la creació i l'origen del Centre de Lectura de Reus.

²⁰ "Teresa Gamba", *Las Circunstancias*, 6 de gener de 1875.

²¹ "Aimée Landauer", *La Renaixença*, any xv, 1885, p. 73-80.

²² "Un critich y humoristich america" *La Renaixença*, 1885, p. 257-262.

²³ GÜELL I MERCADER, "De la poesia filosòfica", *Revista del Centro de Lectura*, 26 d'agost de 1883, núm. 17, p. 1-2. L'article de Güell continuava així: "La ciencia moderna, el racionalismo ó el positivismo, si así quieren llamársela, no niega lo supernatural, no niega á Dios: lo que hace es no afirmar científicamente, matemáticamente, en absoluto, su existencia. Y no lo afirma ni lo niega porque Dios no se concibe sino como principio absoluto que escapa á toda investigación hecha por los medios naturales...". El positivisme no podia afirmar ni negar l'existència de Déu, però sí que advocava per un ordre moral com s'observa en el Discurs de Comte: "Per tant, és sobretot en nom de la moral que, a partir d'ara, cal treballar arduosament per tal d'aconseguir finalment la influència universal de l'esperit positiu, a fi de substituir un sistema decadent [l'esperit teològic] que, alhora impotent i pertorbador, erigiria cada vegada més la limitació intel·lectual en condició permanent de l'ordre moral. [...] A partir de la teoria positiva de la humanitat, [...] sorgiran naturalment, a tall d'inevitables corol·laris, les regles de conducta, tant generals com especials, més adequades a l'ordre universal i, en conseqüència ordinàriament, més favorables a la felicitat individual. [...] En assumir, així, la gran funció social que el catolicisme ha deixat d'exercir, aquest nou poder moral emprarà acuradament la felicitat aptitud de la filosofia corresponent per assimilar espontàniament la saviesa dels diversos règims anteriors, d'acord amb la tendència ordinària de l'esperit positiu en tots els terrenys.", "Sistematització de la moral humana" dins *Discurs de l'esperit positiu*, *op. cit.*

²⁴ "Aimée Landauer", *La Renaixença*, any xv, 1885.

²⁵ La natura, el paisatge, és un espai en el qual els romàntics trobaven el reflex de l'ànima. Com diu Valverde "por lo que toca a su sentido [el significat romàntic] de la naturaleza, ésta se le puede aparecer como revelación del Yo, o aun de Dios mismo, y a la vez como materialidad trivial y desdeniable." Aquest passatge del Werther, que cito tot seguit, és un exemple del tractament romàntic de la naturalesa i d'aquesta solitud i inspiració que dona al poeta el contacte amb la natura, com també li passava a Toda: "Una admirable serenitat, semblant a un dolç matí de primavera, ha guanyat completament la meua ànima, i en frueixo de tot cor. Estic sol, i gaudeixo del goig de viure en una contrada que fou creada per a ànimes com la meua. [...] Quan de la vall xamosa s'alcen al meu entorn lleus vapors i el sol alt reposa sobre la impenetrable foscor del meu bosc i solament alguns raigs aïllats travessen l'interior del santuari, llavors, estès en l'herba alta prop d'on salta el rierol, frec a frec de la terra m'enciso en la contemplació de mil petites plantes diferents...i sento la presència del Totpoderós que ens creà a sa imatge i alè, del Totamorós que ens porta i ens sosté plantant sobre un mar d'eternes delícies...", GOETHE, *Les desventures del jove Werther*, Barcelona, Selecta, 1987, p. 15.